

Znanstveni skup:

1914. – prva godina rata u Trojedinj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji

doc. dr. sc. Ivan Bulić

Odjel za povijest

Hrvatsko katoličko sveučilište

HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI 1914.

Poštovane dame i gospodo, kolegice i kolege sve Vas srdačno pozdravljam,

Razdoblje Prvog svjetskog rata te, poglavito, ishod koji je rezultirao državno-pravnom preobrazbom predstavljalo je prijelomnicu za hrvatski narod na cijelom nacionalnom i etničkom prostoru. Prijelomnicu do te mjere značajnu da je odredila Hrvatsku tijekom cijelog 20. stoljeća, a na određeni način je određuje i u današnje vrijeme. Upravo je tada, 1. prosinca 1918. Hrvatska prešla iz srednjoeuropskog civilizacijskog kruga u balkanski geopolitički kontekst. Iako je u historiografiji prihvaćeno mišljenje kako je riječ o prijelomnici, a upotrebljava se i termin *granica epoha*, ipak se nameće pitanje zašto se uopće koriste tako snažni termini poput *granice epoha* i *prijelomnice* kada se istodobno ne nude cjelovite analize i odgovor na postavljeno pitanje. Moguće zbog toga što u današnjoj hrvatskoj historiografiji ne postoji suglasje kada je u pitanju spomenuta tvrdnja. Iako je prošlo 100 godina od početka Prvog svjetskog rata, navedene interpretacije izazivaju podjele među današnjim povjesničarima koje ponekad nalikuju podjelama onodobnih hrvatskih političkih i društvenih elita kada se raspravljalo o hrvatskoj budućnosti.

Smatram kako se spomenute tvrdnje o *prijelomnici* i *granici epoha* mogu objasniti raščlambom „Hrvatsko-srpskih političkih odnosa tijekom Prvog svjetskog rata“, što je i tema ovog izlaganja, jer su rezultati spomenutih odnosa, kako hrvatsko-srbijanskih (posebno od dolaska Karađorđevića na vlast) tako i hrvatsko-srpskih (od osnutka Hrvatsko-srpske koalicije) doveli do ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom – sa Srbijom s kojom Hrvatska do tada nikada u svojoj povijesti nije bila ni u kakvom državno-pravnom obliku. Mišljenja sam kako je to razlog zašto za spomenuto razdoblje, s pravom, koristimo termine *prijelomnica* i *granica epoha*.

Ujedinjenje sa Srbijom dogodilo se neposredno po završetku Prvog svjetskog rata, unatoč nastojanjima vojnog vrha da na samom početku rata raspusti Hrvatski sabor i tako oduzme legitimitet vladajućoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Nisu uspjeli zbog složenih odnosa

temeljenih na dvojnoj podjeli Monarhije. Tako se u razdoblju koje je za ovo izlaganje aktualno, kao vodeći monarhijski državnik nametnuo mađarski ministar – predsjednik Istvan Tisza. On je preko svoga pouzdanika – hrvatskog bana Skerleca ishodio odgađanje, a ne raspuštanje Hrvatskog sabora – čime ih je sačuvao za „bolja vremena“ tj. vremena se odlučivalo o državno-pravnoj preobrazbi.

Upravo je zbog politike mađarskog vodstva – politike koja je permanentno inzistirala na mađarskoj posebnosti s ciljem što veće političke autonomije, do razine državnosti, Monarhija bila izloženija napadima s jugoistoka. Brojna arhivska građa upućuje kako je navedenu opasnost spoznao prijestolonasljednik Franjo Ferdinand. Godinama, posebno od dolaska Karađorđevića na vlast, onodobna monarhijska tijela državne uprave pratila su i *generalštabske* i političke aktivnosti vlade Kraljevine Srbije usmjerene prema južnoslavenskom prostoru Austro-Ugarske Monarhije, osobito prema Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj.

Tako se u arhivskoj građi može pronaći dokumentacija obavještajnog karaktera iz koje je vidljivo kako je Operativno odjeljenje srbijanskog generalštaba već 1906. organiziralo prikupljanje podataka na području Srijema, Slavonije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

I nakon završetka aneksijske krize, srbijanski generalštab je imao organiziranu mrežu suradnika koji su se bavili tajnim praćenjem na području Srijema.

Neposredno prije početka rata, u jednom od izvješća koja je ministar rata Krobotin poslao Tiszi, upozoravalo se kako je srpsko društvo „Narodna odbrana“ za srpsko stanovništvo u Monarhiji osiguralo 100 000 komada lakog oružja i veliku količinu streljiva koje su mislili prokrijumčariti u područja gdje su planirali potaknuti pobunu. Oružje su namjeravali prebaciti iz skladišta u Požarevcu u Bačku i Banat, a iz skladišta u Beogradu u Hrvatsku i Slavoniju. U izvješću se upozoravalo kako je „Narodna odbrana“ pripremila 1700 *komita* za ratovanje po Bosni i Slavoniji.

Vjerodostojnost austrougarskih obavještajnih izvora potvrđena je i nakon osvajanja Beograda. Tada su pronađeni dokumenti u kojima su zabilježene isplate brojnim srpskim agentima za sakupljanje podataka o Austrougarskoj vojsci. Pronađena su izvješća „Narodne odbrane“ upućena srpskom ministru rata koja su se odnosila na procjenu snage XV. vojnog zbora; izvješća o topništvu u Bosni i Hercegovini, te pripremama Austrougarske vojske na području Hrvatske, Slavonije i Srijema.

Neprekidno su skupljali podatke i o raspoloženju stanovništva i njihovoj spremnosti za rat u korist Srbije. Nekoliko mjeseci prije početka rata Hrvatska vlada je primila izvještaj o situaciji u Srijemu u kojem je opisalo: „...cijeli Srijem preplavljen raznim slikama i kolendarima (...) slikama kralja Petra i raznih srbijanskih generala (...) koji ide za tim, da narod u Srijemu i Južnoj Ugarskoj pripremi na to, da teži za Srbijom“.

Istodobno je srbijanska vlada održavala kontakte i s prvacima Hrvatsko-srpske koalicije. Podupirala ih je na mnogostruke načine, ponajviše financijski, te im tako omogućavala osvajanje vlasti. Prijestolonasljedniku su bile poznate njihove aktivnosti. Stoga ih je i smatrao veleizdajničkom strankom, a vjerodostojnost navedene karakterizacije u poslijeratnom razdoblju je potvrdio i vođa Koalicije Svetozar Pribičević.

Bilo je jasno da bi Franjo Ferdinand prilikom stupanja na prijestolje uspostavio koncept po kojem s dinastijom ne bi bilo pogađanja. No, dotadašnji politički koncept ostao je i nadalje funkcionalan, upravo poradi umorstva u Sarajevu.

Zato je i bilo moguće da srpsko stanovništvo u Hrvatskoj Sarajevski atentat doživi poticajno tj. kao prigodu za rušenje Monarhije proširenjem na Bosnu i Hercegovinu te Hrvatsku. Za njih je između Monarhije i Hrvatske znak jednakosti.

Dobro je spomenuti konačne spoznaje Istvana Tisze - čovjeka koji je posljednjih godina Austro-Ugarske Monarhije izuzetno utjecao na Hrvatsku. Time je odredio i njenu političku budućnost. Pojedinosti saznajemo iz svjedočenja Ivice Franka koji je bio pozvan na razgovore u Budimpeštu radi podupiranja pokušaju očuvanja Austro-Ugarske Monarhije. Razgovarao je i s Tiszom, koji mu je navodno rekao: „Ich sehe ein, dass wir gegenüber Kroatien große Fehler begangen haben.“ („Uvidio sam da smo počinili velike pogreške u odnosu prema Hrvatskoj.“).

Tiszina prosudba je izrečena u trenucima raspleta kada su svom silinom došli do izražaja rezultati politike koju je vodio, a da pritom nije računao na njenu složenost. Vodeći računa isključivo o mađarskim interesima vjerovao je kako je sporazumom s Hrvatsko-srpskom koalicijom podijelio Hrvate čime je otklonio i njihovu povezanost s Austrijom i dinastijom. Međutim, promakla mu je daleko značajnija suradnja vodstva Hrvatsko-srpske koalicije sa službenom Srbijom.

Ovaj znanstveni skup dobra je prigoda za skrenuti pozornost kako ove 2014. mnoge nacionalne historiografije analiziraju što je za njih značilo ovo razdoblje. Smatram kako smo i mi, hrvatski povjesničari, dužni - prije svega, ponuditi odgovor na pitanje što je Prvi svjetski rat značio za hrvatski narod na cijelom hrvatskom nacionalnom i etničkom prostoru. U tom kontekstu se u posljednjih desetak godina jedan dio hrvatskih povjesničara opredijelio za istraživanje Prvog svjetskog rata, te bio u prigodi naglasiti neka od pitanja koja sam spomenuo, poput onog što je za onodobnu hrvatsku političku i društvenu elitu značilo pitanje objedinjavanja svih hrvatskih zemalja.

Evo dostojnog primjera: Bosna i Hercegovina! Nju sam nekoliko puta spomenuo u kontekstu srbijanske zauzetosti za proširenje, kako na Hrvatsku tako i na Bosnu i Hercegovinu. Hrvatsko-srpska politička neslaganja počela su na pitanju pripadnost Bosne i Hercegovine, i to mnogo godina prije nego su odjeknuli hici u Sarajevu. A kada je umoren prijestolonasljednik i supruga mu te krenuo svjetski rat opetovano su hrvatski prvaci nastojali utjecati na pitanje pripadnosti Bosne i Hercegovine. Mnogo je primjera za dokazati ovu tvrdnju. Ja, u ovom izlaganju, izdvajam dnevnik zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera koji je svaku prigodu, svaki sastanak s monarhijskim državnici, koristio za podsjetiti kako je Bosna i Hercegovina dio hrvatskog nacionalnog i etničkog prostora.

Stoga, kada se u današnje vrijeme hrvatskom povjesničaru postavi pitanje o utjecaju, odnosu i nastojanjima onodobne hrvatske politike u odnosu na pitanje Bosne i Hercegovine, svaki odgovor koji negira ili relativizira hrvatski utjecaj i nastojanja u svezi s hrvatskim karakterom Bosne i Hercegovine, rezultat je neznanja, ili je moguća autocenzura zbog *tko zna kakvog razloga* - možda neriješenog ili, bolje rečeno, zapostavljenog položaja hrvatskog naroda i u današnjoj Bosni i Hercegovini. Kad je već tako, na povjesničarima je da bez pritiska iznesu povijesni kontekst - možda pomogne i današnjim političkim elitama kada promišljaju o kvalitetnijim rješenjima.

S obzirom na to da je tema mog izlaganja „Hrvatsko–srpski politički odnosi“, pripremajući se za ovaj znanstveni skup, imao sam prigodu pratiti izlaganja kolega - hrvatskih povjesničara. Tako sam gledao i slušao jednog našeg kolegu koji je rekao kako je ujedinjenjem s Kraljevinom Srbijom hrvatskom narodu omogućen napredak ili, kako je rečeno, da je Hrvatska tim činom stekla posebnu poziciju – nešto poput Mađarske u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Dakako, prethodno je naglasio kako u Monarhiji nisu postojale nikakve mogućnosti za sličan položaj hrvatskog naroda. Zar tako označenu *posebnu poziciju* hrvatskog naroda ne demantiraju petoprosinačke žrtve, žandarske bajunete i batinanja svugdje po Hrvatskoj. Ne demantira li je i ubojstvo hrvatskog vođe Stjepana Radića. Ubijali su i znanstvenike koji su drugačije mislili i pisali. Sjetimo se npr. Milana Šufflaya.

Unaprijed znam što mi se može prigovoriti. Nešto poput: rješenja izvan ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom nije bilo ili, još osobnije, da se zalažem za *neutemeljenu* interpretaciju po kojoj je Hrvatskoj bilo moguće nastaviti egzistirati u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Stoga unaprijed odgovaram, nije to bilo moguće jer su svjetske sile odlučile o njenom raspadu. Samo bih htio podsjetiti da je kojim slučajem opstala što mislite da bi Monarhija nastavila po starim obrascima. Da tako ne bi bilo dokazuju reformna nastojanja cara Karla. Kada je Hrvatska u pitanju poznate su njegove upute podbanu Vinku Kriškoviću i kraljeva inicijativa upućena nadležnim institucijama da prouče i izvijeste ga jesu li Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, te Bosna i Hercegovina s tadašnjih pet milijuna stanovnika sposobne za samostalan gospodarski i financijski život. Dobio je pozitivan odgovor. Prethodno je podban Krišković uspio ishoditi i kod mađarskog ministra-predsjednika Istvana Tisze da se u tekst Karlove inauguralne zavjernice uvrsti formulacija kako su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija ravnopravne Ugarskoj. Dakle, pomaci su i prije okončanja rata bili vidljivi.

Stoga moj odgovor ne spada u kategoriju koju povjesničari s pravom izbjegavaju *što bi bilo da je bilo*. Samo podsjećam da bi i za taj prostor (hrvatski i srednjoeuropski) novo vrijeme zahtijevalo i omogućavalo nova rješenja. Prosuđujući po civilizacijskim i kulturnim dostignućima onodobne Austro-Ugarske Monarhije sumnjam da bi se mogući prijepori i očekivani rezultati rješavali batinanjem i ubojstvima.